

Együtt vagy külön?

Felsőoktatási levéltárak és könyvtárak együttműködési lehetőségei¹

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szenátusa 2017. január 16-án kelt határozatában egy szervezeti egységben egyesítette az Egyetemi Könyvtárat és az Egyetemi Levéltárat. Indoklásként a dokumentumvagyon egységes kezelését, a digitalizálás körében az erőforrások jobb kihasználását, illetve a szakmai területekben lehetséges szinergiák feltárását és kihasználását jelölte meg.² A szenátusi határozat indoklása megfelelt az ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat stratégiai célkitűzésének³, amely feladatul tűzi ki a könyvtári szervezet számára a közgyűjteményi funkcióbővítést, az egyetemen őrzött muzeális gyűjtemények szakmai és szervezeti együttműködését.

Tárgyszavak: egyetemi könyvtár; levéltár; együttműködés; kulturális örökség; digitális jelfeldolgozás; tartalomszolgáltatás

Az Egyetemi Könyvtár gyűjteményének létrejötte 1561-re tehető, egyetemi könyvtárként az egyetem 1635-ös alapítása óta működik, mint önálló intézmény. Az Egyetemi Levéltár ebben az évben ünnepli alapításának 60. évfordulóját.

A két intézmény összevonásának és együttműködésének voltak előzményei, hiszen 1958-ban az Egyetemi Levéltár éppen a könyvtár szervezésében és szakmai felügyelete alatt jött létre. 1973-ban pedig rektori rendelkezés alapján a levéltár az Egyetemi Könyvtár részlegeként működött tovább, felügyeletét a könyvtár igazgatója látta el. 1978-ban az egyetem évfordulójára készülve határozat született egy új, átfogó egyetemtörténeti munka megírásáról, és ehhez kapcsolódva a forrásanyag feltárásáról. Ebben természetesen a levéltárnak nagy szerep jutott, és ráirányította a figyelmet a levéltár szűkös és leromlott körülményeire, valamint jogi helyzetére. 1982-ben megkezdődött a levéltár Ludovika téri épületének felújítása, majd 1983-ban az egyetem hivatalosan is kérte a Művelődési Minisztériumtól, hogy az intézményt szaklevéltári jelleggel ruházzák fel. Ez 1983. augusztus 22-én megtörtént, és ezután a levéltár közvetlenül rektori felügyelet alatt működött, bár gazdasági vonatkozásban nagyon szoros kapcsolatot tartott fenn az Egyetemi Könyvtárral.⁴ A szoros kapcsolat indította arra 1993-ban a levéltár és a könyvtár kéziratárának vezetőit, hogy javasolják a könyvtár főigazgatójának a két intézmény egyesítését.⁵ A kérés végül nem valósult meg, de igen szoros munkakapcsolat alakult ki a két szervezeti egység között Szögi Lászlónak köszönhetően, aki 1995 és

2013 között mind a könyvtár, mind a levéltár vezetését ellátta. 2004-ben pedig – miután a levéltár Ludovika téri épülete a Természettudományi Múzeum tulajdonába került – három éven keresztül a levéltár állománya az Egyetemi Könyvtárban került elhelyezésre, míg végül 2007-ben a mai, Maglód úti épületébe költözött. A 2017-ben hozott szenátusi döntés tehát nem mondható szokatlannak, de természetesen a könyvtár és a levéltár megváltozott feladatainak, szervezetének és jelenlegi viszonyainak tükrében szükséges az így kialakult helyzet átgondolása, a közös feladatok és elérendő eredmények meghatározása és az együttműködés kereteinek megállapítása.

A felsőoktatási könyvtári és levéltári szakmai körben fenntartások kísérik a már más egyetemeken is megvalósult könyvtári-levéltári integrációt. A levéltárak a jogszabályi kötelezettségükből fakadó feladatuk ellátásához fontos szakmai önállóságot, a könyvtárak inkább az általában nagyobb erőforrás-kapacitásukat féltik. Így mindkét intézménynek szüksége van garanciákra, amelyek biztosítják a feladatuk ellátásához szükséges feltételeket. A belső intézményi integritás megőrzéséhez elengedhetetlen a jogi és a pénzügyi feltételek biztosítása. Mindkét intézménytípus számára rendelkezésre áll az a jogi környezet, amely törvények, rendeletek formájában határozottan körülírja feladataikat, és amelyeket az egyetem szabályzatai is rögzítenek.⁶ Az integrált szervezet, az Egyetemi Könyvtár és Levéltár egy adminisztratív szervezeti egységen, az ún. Rektori Koordinációs Központon belül valósítja meg gazdálkodását. E szervezeten

belül mind a könyvtár, mind a levéltár önálló költségvetési sorokkal rendelkezik, így a feladatellátáshoz szükséges források kezelése elkülönül, és átlátható. A pénzügyi keretek felelőse a Rektori Koordinációs Központ vezetője, az ellenjegyzési jogkört pedig a Kancellária gazdasági főigazgatósága látja el, így mindkét intézmény vezetője garanciát kap a saját forrásainak szakmai indokok alapján történő felhasználására, illetve egyfajta kontrollt biztosít a források kezelését illetően.

A feladatok különbözőségéből, és a szervezetek méretéből, felépítéséből adódó szervezeti kultúrák különbözősége is megkérdőjelezheti a sikeres integrációt. A levéltár egyszerű szerkezetű szervezet, létszámkerete 3 státuszról és egy fő megbízásos részmunkaidős munkatársból áll, megbízott levéltárvezető irányításával. Az Egyetemi Könyvtár szervezeti felépítése hagyományosan hierarchikus, a 44 főből álló szakmai munkatársi gárda 5 osztály és az igazgatóság keretei között működik. Ha a „papírformát” nézzük, a két szervezet jó szakmai együttműködésére, a már korábban említett szinergiák kiaknázására kevésbé alkalmas szervezetet láthatnánk. Az Egyetemi Könyvtár a 2009-ben megalakult ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat⁷ tagkönyvtáraival együttműködve a mintegy 10 éve elindított minőségfejlesztési program keretében a tagkönyvtárakkal együtt jelentősen megújította működését. A közösen kialakított minőségirányítási rendszer⁸, valamint a felsőoktatási könyvtárak átalakult feladataira való válaszadásképpen jelentősen megváltozott a hagyományosan hierarchikus szervezet, hiszen projekteket, projekt-szerű feladatokat kell a munkatársaknak eredményesen megvalósítani. Így az osztályfelépítés megbontásával egy vegyes szerkezetű mátrixprojekt-szerkezetben, feladatorientált munkacsoportokban, egymással együttműködve végzik feladataikat a munkatársak. A feladatok megvalósításának vertikális (felülről utasított) módját felváltotta a horizontális megvalósítás, amelyet a szervezeten belüli kommunikáció megváltozása is követett. Nem csupán a könyvtár, de a munkacsoportok is saját fórumokat, online csatornákat működtetnek, közös rendezvények, workshopok, képzések, hírlevelek is rendelkezésre állnak, amelyek a jó feladatellátáshoz szükséges információk áramlásának fontos eszközei. Megváltozott a szervezeti attitűd is, a korábbi gyűjteményközpontú, az archiválásra koncentrált tevékenységszervezést felváltotta a szolgáltatásközpontú, a szolgáltatások folyamatos fejlesztését célzó szemlélet. Összességében a szervezet nyitottá, rugalmassá, a gyorsan változó környezet által generált kihívásokra vála-

szolni tudó közösséggé vált. A vezetési folyamatok átláthatók, az irányítási és végrehajtási folyamatok tervezettek és ellenőrzöttek. Az ily módon megváltozott szervezet befogadó, és lehetőséget teremt arra, hogy egy új szervezeti egysége ne csupán adminisztratív módon kapcsolódjon, hanem közös célokat, közös feladatokat lehessen megvalósítani. Az erőforrások jó megosztásával, jobb kihasználásával, a tudás megosztásával mindkét intézmény nyertese lehet az integrációnak.

A hatékony együttműködés feltétele a két intézmény közti különbségek és hasonlóságok feltárása. Természetesen a könyvtárak és levéltárak alapfeladatai és gyűjteményei közt számos eltérés található. A levéltárak legfontosabb feladatai közé tartozik a jogbiztosítás, az állam – vagy bármilyen más, levéltárat létrehozó szerv – igazgatásában való közreműködés. Az egyetemi levéltáraknak alapvető szerepe van az egyetem jogainak őrzésében és igazgatásának hatékonyabbá tételében. A levéltár azonban nemcsak az egyetem, hanem az egyetemi polgárok jogainak is a védelmezője, hiszen az oktatók, dolgozók munkaviszonyával, a hallgatók tanulmányaival kapcsolatos dokumentumokat tárolja, és szükség esetén ezek alapján a megfelelő igazolásokat kiállítja. Fontos feladatokat lát el a levéltár az örökségvédelem területén is. Az egyetem történeti dokumentumainak, kiváltságainak, hagyományainak tárhelye, sőt az egyetemi múzeum megalakulásáig az egyetemen fellelhető tárgyi emlékek gyűjtőhelye is. Végül előbbi feladattal szoros összefüggésben a levéltár a személyes és a közösségi identitás erősítésében is fontos szerepet játszik a közös múlt, hagyományok, szokások felkutatásával és előtérbe helyezésével. Ez utóbbi feladata a politikai rendszerváltás után, az 1990-es években igen jelentőssé vált, mivel az identitáskeresés, a személyes és közösségi önzonosság megfogalmazása és megerősítése fontos célkitűzés lett a társadalom szinte minden rétege számára, így megnövekedett a helytörténettel és családtörténettel foglalkozó – legtöbb esetben amatőr – kutatók száma. Az felsőoktatási levéltárakban is egyre több felmenői, családtagjai tanulmányai után érdeklődő kutató jelent meg.⁹

A levéltárak állománya, iratanyaga jelentősen eltér a könyvtárak állományától. Az irat valamely szerv működése vagy személy tevékenysége során keletkezett vagy hozzá érkezett, egy egységként kezelendő rögzített információ, adategyüttes, amely megjelenhet papíron, mikrofilmen, mágneses, elektronikus vagy bármilyen más adathordozón; tartalma lehet szöveg, adat, grafikon, hang,

kép, mozgókép vagy bármely más formában lévő információ vagy ezek kombinációja.¹⁰ Legfontosabb jellemzője azonban az iratnak az, hogy egyedi, általában csak egy, esetleg két-három példány készül belőle. A levéltári irat hivatali vagy magáncélra készül, szemben a könyvekkel, amelyeknek célja a tudás- és információátadás vagy a szórakoztatás. A levéltári iratok feldolgozásához néha igen magas szintű nyelvi és paleográfiai ismeretek szükségesek, míg a könyvek bárki számára olvasható, nyomtatott betűkkel készülnek. A könyvtárak így tehát egy szélesebb olvasóközönséghez szólhatnak, és igyekeznek a társadalom minden rétegét megszólítani. A levéltárak célközönsége viszont egy szűk, elsősorban tudományos kutatással foglalkozó csoport, amelynek a megfelelő szakmai ismeretei rendelkezésre állnak a dokumentumok feldolgozásához. Bár az utóbbi években – a helytörténeti és családtörténeti kutatások felerősödése miatt – egyre több amatőr kutató érkezik a levéltárakba, a felsőoktatási levéltárak esetében azonban a kutatások túlnyomó többsége még mindig tudományos célú.

Könyvtárak és levéltárak közt a legfontosabb kapcsolódási pont tehát az örökségvédelem, amelyhez szorosan kötődik a személyes és közösségi identitás erősítése, kihangsúlyozása. Az együttműködés során mindenképpen erre kell helyezni a hangsúlyt, figyelemben véve természetesen a könyvtárak és levéltárak eltérő célközönségét, dokumentumtípusait és egyéb feladatait. A 21. század első évtizedeiben azonban van még egy fontos szempont, amelyre tekintettel kell lenni, sőt előtérbe kell helyezni, ha a két intézmény jövőbeli viszonyairól, terveiről, feladatairól van szó.

A 20. század végén kezdődő „digitális forradalom” alapvetően átalakította az emberek információszerezéshez, íráshoz, nyomtatott irodalomhoz való viszonyát. A nyomtatott könyv, azon belül leginkább a tudományos szakkönyv és folyóirat egyre inkább háttérbe szorul a digitalizált, elektronikus változatban elérhető kiadványokkal szemben, amely a könyvtárak, köztük az egyetemi könyvtárak számára igen nagy kihívást jelent. A számítógépek terjedésének és hétköznapi munkaeszközzé válásának köszönhetően a hivatali és személyes ügyintézés egyre inkább elektronikus úton történik, amely a levéltárak számára is nagy átalakulást hozott. A levéltárak gyűjtőterületéhez tartozó bizonyos dokumentumtípusok papíralapon teljesen megszűntek. Az egyetemi levéltárak esetében ez leginkább az egyetemi anyakönyveket jelenti, amely állományuk jelentős és fontos részét képezi.

Eltűntek ezen kívül a papíralapú indexek, a magánlevelek, a fogalmazványok, és a sort még hosszán folytathatnánk.¹¹ Helyettük viszont megjelent az elektronikus irat, amelynek kezeléséhez, feldolgozásához a levéltárosoknak – a legtöbb esetben hiányzó – informatikai ismeretekre és megfelelő informatikai eszközökre van szükségük.¹² A digitális eszközök terjedésével a kutatói szokások is megváltoztak. A kutatók egyre kevesebb időt töltenek a levéltárakban, a kutatási időt leginkább az iratok fényképezésével töltik, a feldolgozás, jegyzetelés folyamatát a levéltáron kívül végzik el. Egyre nő a kutatók igénye a digitális tartalmakra. A világhálón elérhető, levéltári iratokról készült adatbázisok igen nagy népszerűségnek örvendenek, a kutatást gyorsabbá, egyszerűbbé és könnyebbé teszik, és nem utolsósorban a levéltárost is mentesítik az iratok kikeresése, kiszolgálása alól, az iratot pedig megvédik a kivétel és a kutatás során keletkező esetleges károsodásoktól. A 21. század levéltárainak tehát egyre inkább arra kell helyezni a hangsúlyt, hogy a levéltári iratokhoz gyorsan hozzá tudjanak férni a kutatók és az ügyfelek, a levéltári iratanyag átlátható és könnyen kereshető legyen, végül pedig minél több, minél jobban feldolgozott iratanyag álljon a tudományos előképzettséggel nem rendelkező, érdeklődő kutatók rendelkezésére. A 2000-es évek első évtizedében a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma ennek szellemében dolgozta ki a szolgáltató levéltár koncepcióját, amely természetesen még ma is aktuális és folyamatosan megvalósuló levéltári stratégia.¹³ Az egyetemi levéltárak esetében mindez még kiegészíthető az egyetemi oktatásban való részvétellel. Az egyetemi oktatás a hallgatók tanulási szokásainak megváltozása miatt szintén átalakulóban van, a hangsúly itt is egyre inkább a digitális tartalmakra, az elektronikusan elérhető szakirodalmakra, információkra helyeződik át. Fontos tehát, hogy az egyetemi levéltárak minél több digitális tartalommal rendelkezzenek, amelyek az egyetemi (bölcész, jogász stb.) oktatásban is hasznosíthatók. A levéltáros képzésben pedig kiemelkedő szerepe lehet az egyetemi levéltáraknak, akár gyakorlati helyként, akár a képzésben résztvevő oktatóként.

Könyvtárak és levéltárak együttműködését tehát az örökségvédelemre, a birtokukban lévő őrzött állomány digitalizálására és az átlátható, kényelmes, világhálón is elérhető szolgáltatásokra kell építeni. Az Egyetemi Könyvtár a felsőoktatási könyvtárak jogszabály által meghatározott feladatainak értelmében, tartalomgazdai szerepkörének erősödésével¹⁴, az egyetemen előállított tudományos tartal-

mak archiválójaként már jelentős tapasztalattal rendelkezik a digitális tartalmak kezelése, szolgáltatása területén.

A két nagy intézmény integrációja megoldási lehetőséget nyújt és nyújthat számos olyan egyetemi gyűjtemény számára is, ahol különböző okokból már korábban is létrejöttek vegyes gyűjtemények. Ilyenek az egyetemen többek között a Savaria Könyvtár és Levéltár, az Eötvös Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltára, a Gothard Jenő Asztrofizikai Observatórium muzeális tárgy- és dokumentumgyűjteménye. Az Egyetemi Könyvtár és az Egyetemi Levéltár integrációjának szakmai-módszertani tapasztalatai segíthetik további, és még sok rejtőzködő, lappangó gyűjtemény rendezését, amelyek feltárára várnak.

Mindehhez természetesen elengedhetetlenek a megfelelő informatikai eszközök, amelyek biztosítása a fenntartó feladata. Az erőforrások egyesítésével azonban nagyobb eredmények érhetők el akár a digitalizálás, akár az elektronikus tárolás területén. Fontos, hogy mind a levéltár, mind a könyvtár állományáról egységes, közös feldolgozási szempontok szerint készült adatbázis készüljön, amely a kutató, az ügyfél vagy az egyetemi polgár számára megkönnyíti a keresést. Nem több, kisebb adatbázist, hanem csupán egyetlen nagy adatbázist, vagy felületet kell megnéznie, hogy a keresett információ a rendelkezésére álljon. Az adatbázis azután digitalizált tartalmakkal is feltölthető, amely a könyvtár és levéltár virtuális forgalmát növelné.

Az egységes digitális szolgáltatásokon túl a könyvtár és levéltár fontos szerepet játszik a tudományos kutatásban, ezen belül az egyetemtörténet területén. Talán nem kell hangsúlyozni, hogy könyvtári és levéltári szakemberekből álló, a könyvtár és levéltár állományára építő tudományos kutatóműhely milyen nagy mértékben hozzájárulhat az egyetemi identitás, közösségtudat megerősítéséhez és az egyetemi hagyományok ápolásához. A közös munkával létrejövő kiállítások, konferenciák, kiadványok nemcsak az egyetem arcátának fontos részét képeznék, de jelentősen hozzájárulnának a volt és a jövőbeli egyetemi hallgatók anyaintézményükhöz való kötődésének kialakításában és megerősítésében is.

Az egyetemi könyvtár és levéltár együttműködése tehát sok lehetőséget hordoz magában.

Van-e vesztese, vagy nyertese a két intézmény integrációjának? Az eddigi együttműködés során közös eredményként tartjuk számon a levéltár személyi állományának bővülését, új foglalkoztatási formák alkalmazását, többek között gyakornokok, diákmunkások bevonását, és aktív bekapcsolódásunkat a könyvtáros képzés mellett a levéltáros és muzeológus képzésbe. A megnövekedett létszám lehetővé tette, hogy jelentősen növelhessük a szervellenőrzések számát, az iratátadások mennyiségét. Közös tevékenységünk az egyetemtörténeti muzeális gyűjtemény rendezésének elindítása, a kiállítóhely megalapítására, létesítésére irányuló előkészítő munkálatok megkezdése. Közös, nagyobb lobbierőnk eredménye, hogy jelentős forrásokat tudunk e célok megvalósítására mozgósítani, elnyerve az egyetem vezetésének támogatását.

A kibővült szolgáltatások, a muzeális gyűjtemény látogathatóvá tétele további források megszerzésére adhat lehetőséget, akár a turizmusba való aktívabb bekapcsolódással, akár több pályázati forrás bevonásával.

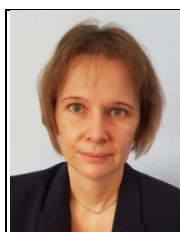
A valódi nyertesek azonban az egyetem polgárai: hallgatók, oktatók és kutatók, valamint a széles nagyközönség, akiknek számára a szolgáltatási paletta bővülésével, a tartalmak digitális elérhetővé tételével egyre több és jobb minőségű hozzáférést tudunk nyújtani a nemzeti tudásvagyon egyik nagy jelentőségű szegmenséhez, valamint a kulturális örökség részét képező muzeális dokumentumainkhoz.

Hivatkozások

- ¹ Közös előadásunk alcíme általánosító, mert bár konkrétan az ELTE Egyetemi Könyvtár és az ELTE Egyetemi Levéltár integrációjának bemutatása a célunk, de a felsőoktatási szférában aktuális szakmai kérdést feszeget: járható út-e, indokolt lehet-e két más-más feladatot ellátó intézménytípus összevonása?
- ² ELTE VI/2017. (I.16.) Szen. sz. határozata.
- ³ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtári Szolgálatának könyvtári stratégiája 2018-2023. Készítette a Könyvtári Tanács Stratégiakészítő Koordinációs Bizottsága. Jóváhagyta az ELTE Könyvtári Tanácsa. 2018.10.26. Kézirat. Ikt.sz:ELTE/8708/1 (2017); T-106. 17 p.
- ⁴ A levéltár történetének részletes leírása a források megjelölésével: Kiss József Mihály – Szögi László – Ujváry Gábor: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Repertórium 1635-1975. Budapest, 1988.

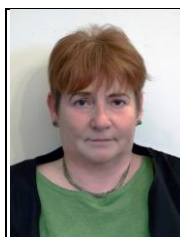
- (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 10.) 9-12.
- ⁵ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Levéltár. Egyetemi Könyvtár iratai, 115/1993.
- ⁶ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szervezeti és Működési Szabályzata. 34.§
- ⁷ XXXIV/2009. (III.23.) Szen.sz. határozat az Egyetemi Könyvtár hálózati reform koncepciójáról
- ⁸ Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtári Szolgálat Minőségirányítási Kézikönyv. Készítette Bergmann Krisztina, Czinki Vietorisz Gabriella, Guth Holda, Kálóczi Katalin, et al. Jávahagyta a Könyvtári Tanács 2017.05.05. lkt.sz: ELTE/7384/1 (2017); T-106. 72p.
- ⁹ A magyar levéltárügy feladatairól és problémáiról összefoglalóan: Tyekvicska Árpád: Gondolatok a magyar levéltárügy jövőjéről. Levéltári Közlemények 78. (2007) 1.sz. 3-61.
- ¹⁰ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről.
- ¹¹ Fazekas Csaba: A múlt megismerés jövője, avagy töprengés a 22. század történéseiről. Levéltári Szemle 60. (2010) 4.sz. 3-8.
- ¹² Az elektronikus iratokhoz kapcsolódó problémákról igen sok cikk, tanulmány született. Köztük összefoglaló jellegű: Az elektronikus iratok archiválásával összefüggő kérdések áttekintése. Levéltári Szemle 51. (2001) 3.sz. 3-10.; E-levéltár: mi az elektronikus irat és mi a jelentősége? In A városkaputól az ügyfélkapuig. Összeáll.: Horváth J. András. Budapest, 2013. 31-43.
- ¹³ A fejlesztési terv elérhető: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalat/leveltar/strat_konc_090616.pdf (A letöltés dátuma: 2019.02.08.). A koncepció szellemében indult a Nyitott Levéltárak programsorozat, amelynek programjairól részletes tájékoztatás elérhető: <http://mlp.archivportal.hu/hu/nyitott-leveltarak/nyitott-leveltarak-2018-2019/>
- ¹⁴ 30/2014. (IV.10.) EMMI rendelet az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól

Beérkezett: 2019. V. 13-án.

Tóth Krisztina

Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
oktatója
E-mail: toth.krisztina@btk.elte.hu

Kálóczi Katalin

az ELTE Egyetemi Könyvtár és
Levéltár főigazgatója.
E-mail: kaloczi.katalin@lib.elte.hu